

УДК 911.3

Кізюн А.Г.

Селитебний ландшафт: терміни і поняття, їх суть та правомірне використання

Розглянуто суть терміну «селитебний ландшафт» у зв'язку з вигаданням нових необґрунтованих термінів, таких як «сельбищний ландшафт» «поселенський ландшафт» тощо, показано, як така тенденція перешкоджає науковій комунікації та викликає тривогу за теперішній та майбутній стан ландшафтозначої термінології.

Ключові слова: селитебний ландшафт, сельбищний ландшафт, поняття, термінологія.

Кизюн А.Г. Селитебный ландшафт: термины и понятия, их сущность и правомерное использование. Рассмотрено сущность термина «селитебный ландшафт» у связи с необоснованным использованием таких новых терминов как «сельбищный ландшафт», «поселенский ландшафт» и другие; показано, как такая тенденция препятствует научной коммуникации и вызывает беспокойство за настоящее и будущее состояние ландшафтоведческой терминологии.

Ключевые слова: селитебный ландшафт, сельбищный ландшафт, понятие, терминология.

Kizyyn A.G. Settler landscape: terms and antilogys, them essence and legitimate use. Essence of term «settler landscape» is considered in connection with thinking of new, groundless terms, such as a «township landscape», «housing estate landscape» and others like that; it is rotined, as such tendency hinders scientific communication and causes an alarm for the nowadays and future state of landscape's terminology.

Keywords: settler landscape, township landscape, concept, terminology.

Наявність проблеми. Ще у 1908 році І. Огієнко у книзі «Українська граматична термінологія» зазначав: «... у нас що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений – своя власна термінологія» [10, с. 14]. Ця думка не лише не втратила актуальності, але й набуває з кожним роком більшої гостроти. На жаль, це стосується й антропогенного ландшафтознавства, де з недавніх пір поряд із уже усталеними термінами й поняттями почали вживати різноманітні словосполучення з однаковим значенням. Розпочалися так звані «ігри у нові слова» [5]. У зв'язку з цим, виникла потреба діагностувати «хворобу термінотворення» в антропогенному ландшафтознавстві, хоча би на прикладі окремих назв і понять, що вже мають узвичаєні терміни.

Аналіз попередніх публікацій. Антропогенне ландшафтознавство активно розвивається лише з 70-х років ХХ ст. Закономірно, що детального аналізу його нових термінів і понять поки-що мало. Перший на це звернув увагу В.П. Коржик і розпочав полеміку щодо вживання термінів «антропогенний» чи «антропічний» [8]. У 1998 р. Г.І. Денисик звернув увагу на абсурдність таких нових понять і термінів в антропогенному ландшафтознавстві як «природно-антропогенний» ландшафт і «природно-антропогенний процес», «антропогенно-сільськогосподарський» ландшафт і, навіть, «штучний» ландшафт [4, с. 20]. У 2000 р. Г.І. Денисик розглянув це питання трохи детальніше [5]. Є цікаві публікації, що частково задівають терміни й поняття антропогенного ландшафтознавства, у В.М. Пащенко [11].

Мета статті – на прикладі терміну «сельбищний» не лише детально проаналізувати як «ігри у нові слова» продовжуються у антропогенному ландшафтознавстві, але й показати їх необґрунтованість та невдале використання.

Результати дослідження. Ландшафти заселених територій або селитебні (від слова «селити») ландшафти займають особливе місце в структурі антропогенних

ландшафтів. З їх появою в межах будь-якого континенту і навіть акваторії Світового океану починається активний процес антропогенізації натуральних та формування антропогенних ландшафтів. Створена система поселень утворює своєрідний каркас антропогенних ландшафтів Землі, а люди і техніка, що тут знаходяться – основне джерело їх подальшого формування та функціонування [4].

У спеціальній географічній літературі термін «селитьба» використовується мало; частіше його заміняють словом «поселення». Є.Б. Алаєв: поселення – це територія з усіма необхідними умовами життя, праці та відпочинку людей [1]. Л.І. Воропай і М.М. Куниця підкреслюють системний та інтеграційний характер поселень [2]. В географічній енциклопедії України поселення розглядається як селитебна зона [3, 7]. З ландшафтознавчого погляду вперше селитьбу розглянув Ф.М. Мільков – «селитебні ландшафти – це антропогенні ландшафти населених пунктів: міст і сіл з їх забудовами, вулицями, дорогами, садами і парками» [9, с. 71]. У подальшому термін «селитебний ландшафт» одержав загальне визнання і зараз широко використовується в дослідженнях антропогенних ландшафтів. Разом з тим, є й інші назви заселених людьми територій. Так, поряд із уже усталеним терміном «селитебний ландшафт» починає вживатися словосполучення «сельбищний ландшафт», при цьому обидві назви мають однакове значення – «заселена територія».

Перший аргумент проти вживання пізнішого терміну базується на одному з головних принципів термінології: якщо новий термін є, а нового поняття за ним немає, то це не більше, ніж гра у слова. Одна з найважливіших вимог до розбудови термінології – не замінювати без доконечної потреби вже усталені назви. Усталеною вважається назва, письмово зафіксована відповідним словником (фаховим чи тлумачним) або енциклопедією (також фаховою чи загальною). Найавторитетнішим арбітром у цій суперечці є статті у «Географічній енциклопедії України» під назвою: «ландшафт селитебний» [3, с. 256-257], «селитебна зона» [7, с. 172-173] і відсутність у них будь-яких словосполучень з прикметником «сельбищний». Академічні словники та енциклопедії – це взірці нормативності, правильності мови. Нове запозичення дістає права громадянства лише тоді, коли його включено до такого видання.

Другий аргумент «проти» полягає у тому, що жодна терміносистема не повинна плодити назви-синоніми. Такі лексичні явища, як синонімія, омонімія, паронімія, тобто будь-яка варіативність, яка доречна й бажана у художньому стилі, недопустима у сфері термінології, тому що порушує головну ознаку терміну – його смислову прозорість, чіткість, однозначність. Найкращим виходом з такої ситуації є прибирання одного із синонімів – зазвичай того, який виник пізніше. Аксиома ідеальної термінології твердить: $1=1$, тобто «одне поняття має один мовний знак для вираження» і навпаки – «одне слово мусить називати лише одне поняття».

Отже, дотримання основних принципів термінології вимагає категоричного вибору між «селитебний» і «сельбищний». Допускати рівноправне вживання обох назв – означає свідомо долучатися до руйнування системи ландшафтознавчої термінології. І у цьому протистоянні беззаперечні переваги на боці першого терміну як такого, що виник значно раніше і головне – зафіксований новітнім фаховим академічним виданням України.

Варто також зазначити, що при спробах утворити термін «сельбищний ландшафт» зовсім не враховані мовні чинники. Це неприпустимо при творенні нового терміна, оскільки термінологія – лише мовна підсистема, яка підпорядкована усім загальномовним універсальним нормам (орфоепічним, орфографічним,

граматичним, лексичним). А вживання прикметника «сельбищний» у ролі терміна порушує низку обов'язкових норм. По-перше, обидва слова – і мотивуюче, і мотивоване – відносяться до застарілої лексики, на що вказує академічний «Словник української мови» в 11 томах: сельбище, заст. Поселення. Приклад з худ. літератури: На цім місці (в Сімферополі) було грецьке сельбище Неаполіс. О. Вишня. Прикметник «сельбищний» не зафіксований цим словником, але він при тому цілком нормативний і вписується в загальну модель творення українських прикметників з суфіксом -н-. Проте творення нових слів, тим більш – термінів, на базі застарілої лексики, що вийшла з активного уживання, яка незвичайна й почасти незрозуміла сучасному мовцю, не може бути визнане прогресивним явищем при усій повазі до чистоти української мови. Отже, найголовніша претензія до цього утворення – воно має затемнене, непрозоре значення через свою застарілість і маловживаність.

Крім того, новостворений термін повинен легко вимовлятися, бути милозвучним, як цього потребують орфоепічні норми нашої мови. Це досягається шляхом рівномірного поєднання у складі приголосних і голосних звуків, чому не відповідає слово «сельбищний», яке вимовляється [сел'бищний], тобто має збіг спочатку 2-х, а потім – 3-х приголосних в основі, що нетипово і небажано для української мови. За такої будови і вимови цей термін геть позбавлений перспективи увійти у міжнародну термінологічну систему, а це обов'язково повинно враховуватися при створенні нової термінологічної назви.

Отже, аргументи проти поширення термінологічної сполуки «сельбищний ландшафт» досить вагомі: це порушення як загальномовних, так і власне термінологічних вимог до новоутворень. Ці порушення навряд чи можуть компенсувати «російське» походження слова «селитебний», яке досить прозоро пов'язане з мотивуючим його словом «селити(ся)», просте у написанні й вимові, добре відоме фахівцям з географії, занесене у енциклопедію, широко вживається у наукових монографіях, статтях, дисертаціях з ландшафтознавства. І немає ніякої користі в тому, щоб засмічувати й так далеку від досконалості ландшафтознавчу термінологію синонімами-дублікатами. Корисно, навпаки, позбуватися ідентичних за змістом, але різних за формою назв, аби терміносистема працювала краще й ефективніше.

З приводу надуманих нових назв-синонімів щодо терміну «селитебний ландшафт» Г.І. Денисик зауважує: «крім «селитебні», є ще інші загальні назви заселених людьми територій, зокрема: «сельбищні» – зараз стає популярною, хоча не зрозуміло, як місто або міську агломерацію можна вважати сельбищем; «поселенські» – чому не «заселенські» або «виселенські»? Критичні зауваження щодо назви «селитебні», терміну «селитьба», як російськомовних, не є обґрунтованими. «Селитьба» – слово староруське і його можна однаково використовувати як в українській, так і в російській та білоруській мовах [6, с. 5].

Враховуючи глибину антропогенізації натуральних ландшафтів, більшість авторів розділяють селитебні ландшафти на два типи – міські та сільські [2, 4, 6, 9]. Вся складність у тім, що й тепер немає точних і до того ж універсальних ознак для розмежування міста і села. Більше того, землі всіх поселень розділені на три групи: землі міст, селищ міського типу і землі сіл. Не є критерієм і кількість населення. У різних країнах мінімум жителів для міст неоднаковий: в Японії – 30 тис. осіб, у США – 2,5 тис., в Канаді – 1 тис., у Росії – 12 тис., в Україні – чітко не визначено: понад 2 тис. жителів [4]. Одночасно наявні села, кількість жителів яких значно перевищує встановлений мінімум для міст. Це ускладнює пошук суттєвих відмін в антропогенних

ландшафтах малого міста (містечка), селища міського типу та великого за площею і кількістю населення села.

Загалом, у розумінні поняття «селитебний ландшафт» суттєвих розбіжностей у різних авторів немає. За основу взято визначення селитебного ландшафту Ф.М. Мільковим [9, с. 71], погляди якого розділяє й автор. Разом з тим В.Т. Гриневецький дещо конкретизує поняття «селитебний ландшафт» і наводить три його визначення. Селитебний ландшафт це: а) вид антропогенного ландшафту, що являє собою заселену місцевість з концентрованою забудовою; б) відведені під житлову забудову ландшафтні комплекси; в) місцевість із залишками будівель і споруд колишніх поселень людей [3, с. 256-257]. З цим визначенням селитебного ландшафту співпадає й розуміння поняття «селитебна зона» – «територія населеного пункту, що являє собою єдність матеріально-просторового середовища та процесів життєдіяльності населення, які відбуваються у її межах» [7, с. 172].

Узагальнюючи вище зазначене приходимо до такого визначення: *селитебний ландшафт – це антропогенний ландшафт, що формується і функціонує під впливом селитебної діяльності людей.*

Висновки. Дослідник з питань урегулювання термінології П.О. Селігей діагностував «хворобу термінотворення» і виділив такі її прояви: 1) перенасичення тексту малозрозумілими й зайвими термінами; 2) невиправдане залучення термінів з інших, навіть не суміжних наук; 3) вигадкування нових назв і понять, що вже мають узвичаєні терміни [12, с. 48]. Ці три тенденції, справедливо вважає автор, серйозно перешкоджають науковій комунікації й викликають тривогу за сьогоdnішній і завтрашній стан української, додаммо і ландшафтознавчої, термінології. Праці С.Л. Рудницького, К.І. Геренчука, О.М. Маринича, П.Г. Шищенка та інших географів і ландшафтознавців України – зразок поєднання науковості, доступності й оригінальності краси опису природи. Засилля запозичених термінів, пишномовних речень їм не притаманне. Безперечно, що поява нових термінів і понять, своїх чи запозичених з інших наук, – процес об'єктивний. Проте безпідставне захоплення ними не прикрашає ландшафтознавство, зокрема й антропогенне.

1. Алаєв Е.Б. Экономико-географическая терминология / Е.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1977. – с. 82-83.
2. Воропай Л.И. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии / Л.И. Воропай, М.Н. Куница. – Черновцы: ЧГУ, 1982. – 90с.
3. Гриневецький В.Т. Ландшафт селитебний / В.Т. Гриневецький // Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2. – с. 256-257.
4. Дениsik Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Дениsik. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
5. Дениsik Г.І. «Ігри в нові слова» в ландшафтознавстві / Г.І. Дениsik // Ландшафти і сучасність. Зб. наук. пр. – Київ–Вінниця. – Вінниця: Гіпаніс, 2000. – с. 62-64.
6. Дениsik Г.І. Селитебні ландшафти Поділля / Г.І. Дениsik, О.І. Бабчинська. – Вінниця: Теза, 2006. – 256 с. – («Антропогенні ландшафти Поділля»).
7. Ключишніченко Є.Є. Селитебна зона / Є.Є. Ключишніченко // Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989–1993. – Т.3. – с.172-173.
8. Коржик В.П. К вопросу классификации измененных геокомплексов / В.П. Коржик // Физическая география и геоморфология. – К.: Вища школа, 1978. – Вып. 19. – с. 17-22.
9. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 222 с.
10. Огієнко І. Українська граматична термінологія / І. Огієнко. – К. 1908. – 136 с.
11. Пащенко В.М. Гносеореали та ідеали географічної науки і освіти / В.М. Пащенко // Фізична географія та геоморфологія. – К.: Вища школа, 1978. – Вып. 19. – с. 17-22.
12. Селігей П.О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П.О. Селігей // Мовознавство. – К., 2007. – №3. – с.48-61.